

CITATION

TÜRKBEN, Yaşar - GÖRKAŞ, İrfan , "The Forerunner Of Practical Philosophy In Yozgat: Halil İpek Hodjaefendi", *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]*, 6, 6 (2017/2) pp. 55-83.

AMELÎ HİKMETİN YOZGATLI ÖNCÜSÜ: HALİL İPEK HOCAEFENDİ*

The Forerunner Of Practical Philosophy In Yozgat:
Halil İpek Hodjaefendi

Yaşar TÜRK BEN

Doç. Dr.

Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
yasarturkben@hotmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0379-5625>.

İrfan GÖRKAŞ

Doç. Dr.

Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
gorkas08@gmail.com, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-7134-225X>.

Öz

Halil İpek Hocaefendi (1925-2017) Yozgatlıdır ve amelî hikmetin öncüsüdür. Bu yazı, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Halil İpek Hocaefendi'nin hayatı ve aldığı eğitim, ikinci bölümde ise amelî hikmete dair görüşleri ele alınacaktır. O, iki tür eğitim almıştır. Birincisi modern eğitim, ikincisi klasik eğitim. Modern eğitim olarak ilkökul mezunudur. Klasik eğitim olarak medrese dersleri eğitim almıştır. Amelî hikmet eğitimi ise üç İslam entelektüel geleneğinden birisi olan tasavvuf geleneğinde edinmiştir. Resmî görev olarak müezzinlik, imam-hatiplik, müsevvidlik, müftü yardımcılığı ile müftü vekilliği görevleri yapmıştır. Hem resmî görevi esnasında hem bireysel hayatında amelî hikmetin öncülerinden birisi olmuştur. O, birey ahlakını ayetlere, hadislere, örnek tarihsel olaylara dayandırıp 'sohbet' ve 'aşk' ilkesiyle temellendirmiş, sosyal ahlak olan şehir ahlakını ise hukema ile 'meşveret' ilkesine dayandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halil İpek, Yozgat, amelî hikmet, ahlak, aşk, meşveret.

The Forerunner Of Practical Philosophy In Yozgat: Halil İpek Hodjaefendi Abstract

Halil İpek Hocaefendi (1925- 2017) is the forerunner of practical philosophy from Yozgat, Turkey. This paper is composed of two sections. The first is the life of Halil İpek and his education, the second is his views on practical philosophy. He received two kinds of education. The first is modern education, the second is classical education. He is graduated from primary school as for modern education. He is graduated from Madrassa as the classical. His education of practical philosophy is gained from the tradition of Sufism (*Tasavvuf*) that is one of the three intellectual schools of Islam. He held offices of muezzinship, imamate, musevvidship, vice muftiship, and deputy muftiship. He was one of the precursors of practical philosophy in his personal life as well as the official duty. He based individual morality on Quranic verses, hadiths, paradigmatic historical events and founded by the principles of 'love' and 'conversation' (*sohbet*); and he relied on 'consultancy' (*meşveret*) and philosophers (hukema) in the foundation of the morality of the city people, that is social morality.

Key Words: Halil İpek, Yozgat, practical philosophy, morals, love, consultancy.

* Bu çalışma, Bozok Üniversitesi Proje Koordinasyon Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından 66022a-if/17-86 proje koduyla desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

GÖRKAŞ, İrfan-TÜRK BEN, Yaşar, "Amelî Hikmetin Yozgatlı Öncüsü: Halil İpek Hocaefendi",

Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER], 6, 6 (2017/2) ss. 55-83. **Makale Geliş T:** 11/12/2017,

Kabul T: 15/12/2017.

HAYATI

Halil İpek, Musabeyli köyünden Konuroğullarından Hacı Şükürü Ağaz ile Yozgat Medrese Mahallesi eşrafından Tuzcu Emir Usta'nın oğlu Ali Ağaz'ın kızı Münire Hanım'ın oğlu olarak 1925 yılı Eylül ayında Yozgat merkez Musabeyli köyünde doğmuştur.² 1946-1949 yılları arasında 3 yıl askerlik hizmeti yapmıştır. Yozgat Dayılı köyünden Fatma Zeynep (Fadime) Hanım ile evlenmiş, 3 erkek 2 de kızı olmuştur. 1951 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığında müezzinlik, imam-hatiplik, müsevvidlik, vaizlik, müftü yardımcılığı ile il müftü vekilliği görevlerini yürütmüş, 1976 yılında emekliye ayrılmıştır. 14 Ağustos 2017 Pazartesi günü vefat etmiş, Sarıtopraklık'taki aile mezarlığına defnedilmiştir. Vefat ettiğinde 93 yaşındadır.

Halil İpek Hocaefendi 13 defa hac için, 14 defa umre için Suudi Arabistan'a gitmiştir. Ayrıca Suriye, Ürdün, Irak, Kuveyt, Mısır, Kıbrıs ve Almanya seyahatlerinde bulunmuş, Türkiye'de toplu turlar düzenleyerek 81 ilin 74'ünü gezmiş, amelî hikmetin örnekliliğini yapan âlim ve kâmil insanların kendilerini veya kabirlerini ziyaret etmiştir.³

EĞİTİMLERİ

Halil İpek Hocaefendi, döneminin eğitim sistemi ve geleneğine bağlı olarak iki tür eğitim alır. Birincisi modern eğitim olan mektep eğitimi, ikincisi geleneksel eğitim olan medrese eğitimidir. Halil İpek Hocaefendi'nin medrese eğitimi, geleneksel dinî eğitim usulü üzere aldığı eğitimidir. Medreseler, Hocaefendi'nin doğumundan bir yıl önce kapandığından resmî fonksiyonları kalmamıştır. Ancak resmî varlık ve fonksiyonlarını yitirseler de verdikleri dinî eğitim, gayri resmi bir şekilde yani bireysel/özel eğitim usulüyle varlığını hep devam ettiregelmiştir. Çünkü dinî eğitim insan ve toplum için bir ihtiyaçtır.

1. Modern Mektep Eğitimi

Halil İpek Hocaefendi mektep eğitimini 3 yıl süreli Musabeyli Köyü

¹ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, trs., s. 161.

³ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 167.

İlkokulunda yapmış, 6 yaşında başladığı mektebi 1934 yılında bitirmiş, ilkokul diplomasını dışardan bitirme sınavında başarılı olarak almıştır.⁴

2. Klasik Medrese Eğitimi

Halil İpek Hocaefendi klasik medrese eğitimini farklı yer ve zamanlarda almıştır. Klasik medrese eğitimi, doğduğu yere en yakın bir camide Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmekle başlamıştır. Bu bakımdan ilk Kur'an eğitimini, Hacı Mustafa Çavuş Hoca'dan köyünde almış ve aynı köyden Hacı Emin Efendi'nin tecvit ve meharic-i huruf derslerine devam etmiştir. Verdiği bir mülakatta Kur'an-ı Kerim öğrendiği sırada 12-13 yaşlarında olduğunu belirtmektedir.

Halil İpek Hocaefendi'nin klasik dönemde aldığı bir diğer eğitim, hafızlık eğitimidir. O, hafızlığa başladığında 18 yaşındadır ve Musabeyli Nahiyesi İmamı Hafız Hacı Ali Gürel Hocaefendi'den hafızlık dersleri almış ve hıfzını aynı hocada ikmal etmiştir.

Hafız Hacı Ali Gürel Hocaefendi Çanakkale'nin Edremit ilçesindedir. Hoca 1943 yılında Yozgat'a gelmiş, özel idare memuru görevinde bulunmuş, müteakiben Musabeyli nahiyesi imam-hatipliği görevine atanmıştır. Halil İpek Hocaefendi hafızlık yaptığı sırada medresenin geleneğine bağlı olarak Çiçekdağı Hacıoğlu köyü ile Yerköy Göçerli köyünde farklı yıllarda Ramazan imamlığı yapmış, bu görevleri onun pratik (amelî) meslek hayatının başlangıcını oluşturmuştur.⁵

Halil İpek Hocaefendi'nin klasik medrese eğitiminin üçüncü aşaması, İslam alet ilimlerine dair aldığı eğitimdir. Bilindiği gibi İslam ilimleri eğitim programlarında okutulan iki tür alet ilmi vardır. Bunlardan birincisi ve öncelikli olanı Arap Dili ve Belagatidir.. Halil İpek Hocaefendi bu anlamda, 1949 yılından itibaren bir ifadeye göre 15 ay kadar, diğer bir ifadeye göre iki yıl, iki-üç arkadaşıyla birlikte Sarf, Nahiv, Em-sile, Bina, Maksud, İzzi, Merah, Avamil, İzhar, Kafiye, Molla Cami gibi dersleri almıştır. Biyografisine göre Arap Dili ve Belagatiyle ilgili eğitimi 16 ay sürmüştür. Halil İpek Hoca bu eğitimi, Erzurum medreselerinden mücaz Süleyman Akyol Hocaefendi'den almıştır. Süleyman Akyol

⁴ Bkz. Belgeler.

⁵ Bkz. Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 162.

Hocaefendi Erzurum Oltuludur. Muhacir olarak gelip Yozgat Büyüknefes köyüne yerleşmiş, 1949 yılında Musabeyli köyü/nahtiyesi imamhatipliğine atanmıştır. Halil İpek Hoca, hocası Süleyman Efendi'nin vefatı üzerine Yozgat'a gelmiş, Yozgat Müftüsü Hüseyin Avni Bayraktar ile Arapça okumaya başlamıştır. Halil Hocaefendi Yozgat'a geliş tarihi olarak 1976 yılını vermektedir. Ahmet Büyüksoy'un babası Adil Efendi, Büyük Camii imamı Fazıl Efendi, Mustafa Erkoç ile beraber Hüseyin Avni Bayraktar'dan İlm-i Sarf ve Nahiv, İlm-i Meani, İlm-i Beyan, İlm-i Bedi dersleri almışlardır.⁶ O, Arapça dersleri bittikten sonra müezzin olmuştur. Bu deneyim/görev, Halil İpek Hoca'nın amelî meslek hayatında ikinci deneyimidir.

3. Meslek İçi Eğitimi

Hizmet belgesine göre Halil İpek 03.05.1949 tarihinde ilk resmî görevine başlamıştır.⁷ Halil İpek Hocaefendi yaptığı resmî görevleri esnasında Yozgat-Ankara-İstanbul tekâmül kurs ve seminerlerine katılmış,⁸ 1962 yılında katıldığı İstanbul tekâmül kursundan belge almıştır.⁹

4. Amelî Hikmet Eğitimi

1943 yılında kendi köyü Musabeyli'de, hatiplerin odasında köylülerle Kur'an-ı Kerim ve tecvit okurlarken Şeyhzade Hacı Ahmet Ergin ile tanışmıştır. Şeyhzade Hacı Ahmet Ergin, gezici başöğretmen olarak köyün odasına gelmiş, ders okuyanların durumlarını ve tatbikatlarını görmüş ve onları güzel sözlerle taltif ve takdir etmiştir. Onun Şeyhzade Hacı Ahmet Ergin ile ikinci görüşmesi millî eğitim müdürlüğünde olmuştur. Üçüncü görüşmesi ise 1955 yılında gerçekleşmiştir. O, Şeyhzade Hacı Ahmet Ergin'in kendi evinde özel surette amelî hikmet dersi almak üzere görüşmeye gitmiş, hikmet dersi alma isteğini arz etmiş, Şeyhzade Hacı Ahmet Ergin Efendi de, "Bende bir şey yok yavrum Mehmet Hulusi Efendi'ye git." diyerek onu Mehmet Hulusi'ye yönlendirse de Halil İpek, "Efendim sizden ders almak istiyorum, müsaa-

⁶ Bkz. Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 161, 162, 163.

⁷ Bkz. Belgeler.

⁸ Bkz. Belgeler.

⁹ Bkz. Belgeler.

de ederseniz.” sözü üzerine ondan ilk amelî hikmet dersini almıştır. Bu ders, sabah namazının sünneti ile farzı arasında 100 İhlas-ı Şerif okumak, istihare namazı kılmak ve gelip tecrübelerini paylaşmak dersidir/görevidir.

Bir ay geçmiş ve Şeyhzade Hacı Ahmet Ergin, Halil İpek Hocaefendi’yi amelî hikmetin ‘kalbî zikir’ dersine başlatmıştır. Halil İpek’in amelî hikmet eğitimi icazet alıncaya kadar devam etmiştir. O, şeyhi Hacı Ahmet Ergin Efendi ile 1972-1973 yıllarında iki defa hacca gitmiş, ayrıca civar il, ilçe, kasaba ve köylere birlikte camii ve Kur’an Kursu açılışlarına, mevlid-i şerif merasimlerine katılmıştır.

GÖREVLERİ

03.05.1949 tarihinde ilk resmî görevine başlayan Halil İpek Hocaefendi, 1951 yılında açılan imtihana girerek başarılı olmuş ve Yozgat merkez Kayyımzade Camii müezzinliğine atanmıştır. Hocaefendi, bu camide 6 ay müezzin-kayyımlık yaptıktan sonra Yozgat merkez Dediklioğlu/Top Mahallesi Camii’ne atanmış ve burada da 4 ay imamhatiplik yapmıştır. Hocaefendi bir mülakatta görevlerini şu ifadelerle anlatmaktadır:

Arapça dersleri bittikten sonra müezzin oldum. Nakipzade Camii’nde 6 ay kadar müezzinlik yaptım. Sonra Gediklioğlu Camii’nde 4 ay kadar imamlık yaptım. İmamlık yaptığım sırada Diyanet İşleri Başkanlığına imtihana gittim. İmtihani birincilikle kazandım. 20 sene Yozgat’ta müftü vekilliği yaptım. Daha sonra müftü vekillikleri kaldırıldı, vaizliğe çevirdiler. 3 sene de Yozgat’ta merkez vaizliği yaptım. 1976’da emekli oldum. 23 sene müftü, müftü vekilliği ve vaizlik görevini yaptım. 3 sene de askerliğimi saydırdım, 26 yıl üzerine emekli oldum.¹⁰

Hocaefendi, Diyanet İşleri Başkanlığınca açılan müsevvid imtihanlarına da katılarak başarılı olmuş ve Yozgat Müftülüğü müsevvidliğine tayin edilmiştir. Bu görevine 15 Mayıs 1953 tarihinde başlamış, görevini 1973 yılına kadar devam ettirmiştir. 1973-1976 yılları arasında müftü yardımcılığına, daha sonra vekâleten il müftülüğüne, yardımcılık-

¹⁰ Yozgatlı Hacı Halil İpek Hocaefendinin Kendi Dilinden Biyografisi, <http://www.yozgatgazetesi.com/haber.asp?haber=20753>; 15.08.2017.

ların kaldırılması üzerine de Yozgat il vaizliğine atanmıştır. Bu görevi esnasında kendi isteği ile 1976 yılı Mayıs ayında emekliye ayrılmış, 14 Ağustos 2017 Pazartesi günü Yozgat'ta vefat etmiştir.

ESERLERİ

1. Şiirleri

Halil İpek Hocaefendi'nin şiirleri, tespit edebildiğimiz kadarıyla iki defa topluca yayımlanmıştır. İlk şiirleri 2013 yılında *Halil İpek Hocaefendi'nin Şiirleri 1* adıyla Yozgat'ta yayımlanmış, içinde "Aldırma Gönül, Bağışla Beni, Ben Bana Eyledim, Derviş Olamadım, Gel Kardeş Gafletten Uyan, Kereminden Ümid Kesmem, Sabreyle Gönül Sabreyle, Şeyhimin Bahçesinde ve Şeyhim H. Ahmet Efendi'ye Hasretlik Destanı" olmak üzere dokuz şiir yer almıştır. Bu yayımda şiirlere Nisan 2013-C. Ahir 1434 tarihi kayıt olarak düşülmüştür. Bu kayıt, ya şiirlerin yazıldığı ya da yayımlandığı tarih kaydı olmalıdır.

Şiirlerin kitap olarak ikinci yayımı, *Hoca Halil İpek Hocaefendi'nin Ravza Sohbetleri* adlı yayımda yer alan şiirlerdir. Şiirler bu eserde, 175-220. sayfalar arasında yer almıştır. Bu sayfalar, kitabın altıncı ve yedinci bölümleridir ve altıncı bölüm ilk yayımda yer alan şiirlerden oluşmaktadır. Bu yayımda önceki tarihler yer almamaktadır. Yedinci bölümdeki şiirler Halil İpek Hocaefendi'nin kendi şiirleri olmayıp onun özel bir seçkisinden oluşmaktadır. Bölümün adı da içeriğine uygun olarak seçme şiirler adını taşımaktadır.

2. Sohbetleri

Sohbetleri, *Halil İpek Hocaefendi'nin Ravza Sohbetleri* adıyla yayımlanmış olup Hocaefendi'nin ikinci eseridir. Eser bir takdim ve yedi bölümden oluşmaktadır ki son iki bölümünün şiirlerden oluştuğunu yukarıda belirtmiştir.

Takdimde yer alan ifadelerle bakılırsa, eserin isminde yer alan 'sohbet' kavramı üç anlamı içermektedir. Birincisi, sohbet, hem öğretmen hem öğrenci için bir yöntemdir. Takdimin isimsiz yazarına göre 'ashab' sohbetle yetişmiştir. Bunun bir diğer anlamı, Hz. Peygamber, eğitimde 'sohbet' yöntemini kullanmıştır. Yazara göre sohbet, 'Sadıklarla beraber olmaktır.' Bu anlam, Kur'an'ın Tevbe suresinin 119. ayetinde tavsiye

edilmektedir. Bu, sohbetin ikinci anlamıdır. ‘Sohbet’in üçüncü ve sonuncu anlamında yazar, Bahaaddin Nakşibend’in (ö. 791/1389), “Yolumuz sohbetledir (Tarik-i mâ bâ-sohbet est).” ilkesine dayandırmış görünmektedir. Yani sohbet, yol anlamına geldiği gibi yolun özünü, aslını da oluşturmaktadır.

Takdim yazısına göre bu sohbetler, Halil İpek Hocaefendi’nin yüreğinden süzülen hikmet damlalarıdır. Çünkü yazara göre Allah yağmur-la ölü toprağı dirilttiği gibi ölü kalpleri hikmet nuruyla diriltmektedir. O nedenle *Sohbetler*, Hacı Halil İpek Hocaefendi’nin 2009 yılı umre yolculuğu esnasında ve muhtelif gezilerinde yaptığı konuşmalarını ve Ravza’daki sohbetlerini sunma gayretiyle hazırlanıp yayımlanmış hikmetlerdir. Eser toplam 220 sayfadan oluşmaktadır.¹¹

AHLAKÎ ŞAHSİYETİ

Vefatı akabinde günlük basında onun amelî ve ahlakî şahsiyeti hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmelere göre Halil İpek Hocaefendi; Yozgat’ın manevî mimarlarından. Emekli vaizdir. Yozgat’ta uzun yıllar merkez vaizliği yapmış, son olarak müftü yardımcılığı görevinden emekli olmuştur.¹² Gazetelerin ilk sayfalarında yapılan haberlere ve iç sayfalarda verilen taziye ilanlarına göre o, hak dostu, maneviyat ve kanaat önderi, gönül insanı, emekli bir müftüdür.¹³ Bir asra yaklaşan ömrünü Hak ve Kur’an yolunda harcayan, ilim ve irfanından faydalanan, Hak dostu, mümtaz şahsiyet ve Yozgat’ın yaşayan manevi önderidir.¹⁴ Halil İpek Hoca, Yozgat’ın manevi değeri, ilim ve irfan sahibi mürşid-i kâmilidir.¹⁵ Şeyhzade Ahmet Efendi’nin talebesidir. Bütün camilerde salalar okunmuş, cenaze namazını oğlu Seyit İpek kıldırması, cenaze namazına Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ, Milletvekilleri Ertuğrul Soysal ve Yusuf Başer, Vali Kemal Yurtnaç, Belediye Başkanı Kazım Arslan, İl Jandarma Alay Komutanı Bilgihan Yeşil-

¹¹ Bkz. “Takdim”, Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 8, 9.

¹² *Yozgat Yeniğün*, 14 Ağustos 2017 Pazartesi 18:45, <http://www.yozgatyenigun.com/guncel/halil-ipek-hocaefendi-vefat-etti-h18021.html>.

¹³ *Günaydın Yozgat*, 15 Ağustos 2017, yıl: 2, sayı: 416, s. 6, 7; *Yozgat Yeniğün*, 15 Ağustos 2017, s. 6.

¹⁴ *Yozgat Çamlık*, 15 Ağustos 2017, yıl: 3, sayı: 671, s. 1, 4, 5, 6.

¹⁵ *Yenişük*, 15 Ağustos 2017, yıl: 21, sayı: 4814, s. 1, 8.

yurt, Şeyhzade Ahmet Efendi'nin oğlu ve eski milletvekili Ali Şakir Ergin ve maşeri bir kalabalık katılmıştır. Ömrünün seksen yılını Allah'ın rızasına uygun şekilde ilim tahsili, terbiyesi, tedrisi, talimi ile geçirmiştir. Şeyhzade Ahmet Efendi onun hakkında, 'Ben yoksam Halil Efendi var.' demiştir.¹⁶

Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ, Şeyh Osman Mahallesi'ndeki İpek ailesinin taziye çadırındaki ziyarette Kur'an-ı Kerim okunmasının ardından aileye ve tüm Yozgat halkına başsağlığı dilemiş, Halil İpek Hocaefendi'nin amelî ve ahlakî şahsiyetine değinmiş, Yozgat'ın çok büyük bir ilim, irfan, ahlak ve ihlas hazinesini kaybettiğini, "Allah, ona gani gani rahmet eylesin, taksiratını affetsin, mekânını cennet eylesin. Halil İpek Hoca'mız, hepimizin yakından tanıdığı, sevdiği, saydığı, değer verdiği, sözlerini kendine rehber ettiği, bir büyük insan. Sadece ilim, irfan sahibi değil, aynı zamanda ilmiyle amel ve bu yönüyle de bütün Yozgatlılara ve aziz milletimize örnek bir büyüğümüzdü. Allah onun gibi imanlı, dinini, diyanetini doğru bilen ve gereklerini doğru bir biçimde yerine getiren kimselerden etsin bizi. Onu örnek alan, onları takip eden, onlar gibi iyi bir Müslüman olmaya çalışanlardan eylesin bizleri."¹⁷ sözleriyle değerlendirmiştir.

Bir diğer değerlendirmeye göre Yozgatlı vatandaşlar onu sevip saymakta, Yozgat'ın manevi önderleri arasında yer almakta ve halk arasında 'Halil Efendi' olarak bilinmektedir.¹⁸ O, bir asra yakın yaşamı boyunca herkesin sevgi ve saygısını kazanan bir gönül insanıdır, ömrünü Kur'an yolunda, ilim, irfan yolunda harcamıştır. Yozgat'ın manevi önderi, hak dostu, mümtaz insan Emekli Müftü Halil İpek Hocaefendi'dir.¹⁹

Şeyhzade Hacı Ahmet Ergin verdiği icazette Halil İpek Hoca'yla ilgili hem Halil İpek Hoca'nın aldığı amelî hikmet eğitimine yer vermekte, hem de amelî hikmet eğitimi almak isteyenlerin ona müraca-

¹⁶ *Yozgat Haber*, 15 Ağustos 2017, yıl: 15, sayı: 4944, s. 1, 2; *Merhaba Yozgat*, 15 Ağustos 2017, s. 3, 3, 6.

¹⁷ <http://www.milliyet.com.tr/basbakan-yardimcisi-bozdag-dan-ipek-yozgat-yerelhaber-2222884/>; 14 Ağustos 2017.

¹⁸ <http://www.ilerigazetesi.com.tr/kaybettiklerimiz/ipek-hoca-hakk-a-yurudu-h42235.html>.

¹⁹ <http://yeniufukgazetesi.com.tr/yozyat-manevi-degerini-kaybettil/15-Agustos-2017-07:00:29>.

at etmesini, beyan edeceği adaba riayet etmelerini istemektedir. İcazete bakılırsa, Halil İpek Hocaefendi gençlik yıllarından itibaren bu eğitimi almıştır. Şeyhzade Hacı Ahmet Ergin ona, ‘Manevi oğlum (veled-i manevî).’ demektedir. Ahmet Efendi’nin ifadesiyle Halil İpek, “evvelen letaif-i hamse-i âlemleri tasfiyeye ve saniyen letaif-i hamse-i âlemleri tezkiyeye” muvaffak olmuş, netice itibariyle “ihvan-ı dine talim” için Şeyhzade Hacı Ahmet Efendi izin ve görev vermiştir. İlaveten icazette “tasfiye-i bâtın ve tezkiye-i nefse talib olanlar muma ileyhin mesaiyesine ve beyan eyleyeceği adabın riayetine ihtimam sayesinde nail-i meram olacakları” ifade edilmiştir.²⁰

AMELÎ HİKMET

Klasik felsefe, diğer adıyla hikmet ilimleri genel olarak teorik ve pratik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fizik (Tabiiyyat), Matematik (Riyaziyyat) ve Metafizik (İlahiyyat-Mabadettabia) olmak üzere üç ilim teorik-nazarî hikmet ilimlerini, ahlak, aile ahlakı (tedbir-i menzil) ve şehir-devlet ahlakı (tedbir-i müdün) olmak üzere üç ilim pratik-amelî hikmet ilimlerini oluşturmaktadır.²¹ İster bireysel ahlak olsun, ister aile ahlakı olsun, ister şehir veya devlet ahlakı felsefesi olsun her üçünde ortak olan insan ve onun nasıl bir hayata sahip olacağı, nasıl bir hayat yaşaması gerektiği meselesi ele alınmaktadır. O nedenle amelî hikmetin ancak dört temel konusundan söz edilebilir. Birey yani insan, aile, şehir veya devlet ile onların hayatında olan ve olması gereken ilkelere ve davranışlardır. Bu dört konuyu ele alan hikmet amelî hikmettir. Amelî hikmete dair fikir ve düşünce ortaya koyan üç klasik İslam entelektüel geleneği Kelam, Tasavvuf ve Felsefedir. Ahlakî şahsiyetinde yer verdiğimiz tanıkların tanıklıklarına göre Halil İpek Hocaefendi tasavvuf (Nakşibendî) geleneğine mensup görünmekte, Peygamberimizin (s.a.v.) dört şeyden Allah’a sığındığını belirterek bunların gelenekteki önemine dikkat çekmektedir. Kaçınılması gereken dört şey; faydasız ilim, doymayan mide/karın, kabul olmayan dua ve korkmayan

²⁰ Bkz. “İcazetname”, Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 171.

²¹ İbn Sina, *eş-Şifâ: el-Medhal*, neş. G. Anavati, M. el-Hudayri ve F. el-Ehvânî, Matbaa-i Emriyye, Kahire 1952, s. 12-14.

kalptir.²² Kalp ise tasavvufî gelenekte öznenin sembol isimlerinden birisini oluşturmaktadır.

Tasavvufî geleneğe göre hikmet-hakikat araştırmaları insanı temel almaktadır. İnsan ise, yaratılışı itibarıyla, kendisinin üstünde olan metafizik âlemlerle ve kendisinden aşağı olan fizik âlemlerle irtibat kurabilmektedir. Akleden ve hikmetin ilkesi olan bu insan, özü itibarıyla, kuvveleri ve yetkinlikleri olan bir cevherdir. Bu cevher, felsefede insanî nefis olarak adlandırılmakta, insana ait olan bu nefis için “akıl” terimi kullanılmaktadır. Buna göre onun kuvvelerinden bir kısmı, beden yönetimine duyulan ihtiyaca göre belirlenmektedir. Yani diğer iki kuvvesi (arzu ve öfke kuvvesi) vardır ki bu iki kuvve, özel olarak “amelî akıl” adını almakta, insan, eylemlerini onlarla gerçekleştirmektedir. Nefsin fizik âlemlerle irtibat kuran bu yönü sayesinde “ahlâk” ortaya çıkmaktadır. Nefsin bu iki gücüne ilaveten bir de “bilme” gücü vardır, bu gücün fizikle ve metafizikle ilişkisi neticesinde bilimlere meydana gelmektedir.²³

İnsanî Nefsin İki Yönü ve Amelî Hikmet

Halil İpek Hocaefendi, bir hadisten hareketle bir insanın amelî hikmeti elde edebilmesi için dört insan grubundan birine mensup olmasını, onların dışında bir beşincisinden olmamasını tavsiye etmektedir. “Ya âlim ol, ya tâlip ol, ya dinleyici ol, ya da bunları seven ol. Aksi halde helak olursun.”²⁴ Bunun anlamı insanın hikmet yolunda hakikatin peşinde olmasıdır. Nuşirevan-ı Adil’den (531-579) hareketle Halil İpek Hocaefendi sosyal alanda ve bir yönetici için hikmetin önemini şöyle belirtmektedir: “Adaletiyle meşhur İran hükümdarı Nuşirevan-ı Adil arzu etti ki kendisine rehber olmak için bazı nasihatler tertip edilsin. Bu maksatla zamanın âlimlerini topladı ve âlimlerden yirmi üç tanesini seçti ve onlara, ‘Her biriniz bir hikmet söyleyiniz ki hem ben istifade edeyim, hem de benden sonra gelenler.’ dedi.”²⁵ O hâlde acaba in-

²² Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 131.

²³ Yaşar Türkben, *İbn Sina ve Thomas Aquinas’ta Kötülük Problemi*, Elis Yay., Ankara 2012, s. 93.

²⁴ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 128.

²⁵ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 131.

san, hikmeti nasıl elde etmektedir? İnsanın hikmeti elde etme aracı ve kuvvesi hangisidir?

Netice itibariyle hikmet yolunda hakikatin izini sürecektir insana ve insanın hikmeti elde etme gücüne (akıl) daha yakından bakabiliriz.

Nazarî Akıl

Kuvvelerinden ve eylemlerinden bakıldığında, insan nefsinin idrak sahibi olduğu açık seçik bir hakikattir. Nefs genel itibariyle basit olması nedeniyle onun cevheri, diğer cevhersel güçlerden üstündür ve her türlü şekilde maddeden ayrıktır. Bu, maddenin madde olması nedeniyle birleşme ve bölünmeyi kabul etmesiyle ilişkilidir; sonra nefsin idraki, bu idrakin yakînî (*zorunlu*) ve ebedi olması nedeniyle beş duyunun idraklerinden üstündür; algının idraki ise, haricî ve cüz'îdir. Ayrıca, onun idrak ettiği konular daha üstündür. Çünkü onun idrak konuları, sabit anlamlar, ruhsal suretler, şanınin büyüklüğü ve güzelliği açısından varlığın bütünü için İlk İlke'dir. Ayrıca onun yetkinleşmeleri, algısal güçlerin yetkinleşmelerinden üstündür; dolayısıyla onun yetkinleşmesi, değişen âlemi değişme ve çoğalmadan uzak olarak idrak etmesini sağlar ve maddeden uzak soyut suretleri elde eder.²⁶

Amelî Akıl

Nefsin metafizikle ilişki kuran bir yönü olduğu gibi onun fizik âlemlerle ilişki kuran bir yönünün de olduğunu ve buna da amelî akıl veya pratik akıl dendiğini daha önce belirtmiştik. Amelî akıl, eylemlerinin tamamında bedene ve bedensel güçlere ihtiyaç duymaktadır. Bundan ötürü insan, eylemlerinin bir kısmını organlarla, bir kısmını da organlar olmadan gerçekleştirir. Organlarla işlenen eylemlerin kökeni amelî akıldır. Bundan dolayı amelî akıl, fiillerinde bir taraftan nazarî akılla işbirliği yaparken, diğer taraftan kendi altındaki organlara sahip yetilerle işbirliği yapmaktadır.²⁷

Amelî hikmet, insanın hareketlerinde belli bir amaca uygun şekilde irade etme, sanat ve meslek hayatlarını düzene sokma, geçimlerini temin

²⁶ Türkben, *İbn Sina ve Thomas Aquinas'ta Kötülük Problemi*, s. 93.

²⁷ Türkben, *İbn Sina ve Thomas Aquinas'ta Kötülük Problemi*, s. 96.

etme, refahını iyileştirip olgunlaştırma becerisine denir.²⁸ Amelî hikmet, ele aldığı konuları bakımından kendi içinde üçe ayrılmaktadır.

Birincisi, tek şahıs olarak bir kişiden meydana gelen fiil ve amel-lerdir. Bunlardan bahseden amelî hikmete ilm-i ahlak denilir. Zira bu ilimde her şahsın huyundan bahsedilir. İyi ve övünülecek huyların elde edilmesi, çirkin ve yerinilen huyların terki incelenmektedir. Kişi tenhada ve yalnız kalsa bile kendisine hâkim, cömert, namuslu olup, hiddetli, cimri, namussuz olmamalıdır. İlm-i ahlak bu ve buna benzer davranışlardan bahsetmektedir.²⁹ Başka bir ifadeyle, ilm-i ahlak, bireyin ahlakını arındırmayı hedeflemektedir. Halil İpek'in icazetnamesinde bu husus, tasfiye ve tezkiye kavramlarıyla ifade edilmektedir. Bundan dolayı ilm-i ahlak, "nefs-i natıkanın hıfzıssıhha" ilmi olarak tarif edilmiştir.³⁰

İkincisi amelî hikmet, yöneticinin (reis) ev halkı ile olan fiil ve amellerinden bahseden ilimdir. Bu ilme "İlmu tedbiri'l-menziel" denilmektedir. İnsanların, ev halkı, ailesi, çocukları, hizmetçileri, çalıştırdıkları kimseler ile ne şekilde ilişki kuracakları, birlikte buldukları süre zarfında nelere dikkat etmeleri gerektiğinden, hepsinden önemlisi aile hayatının varlığını sürdürebilmesi için gerekli ilkeleri inceleyen ilim dalıdır.

Amelî hikmetin üçüncü kısmı, bütün şehir halkı ile bütün diyarın karışmasından dolayı meydana gelen tavır, davranış ve fillerden söz eden hikmettir. Şehrin yöneticisinden, yöneticide olması gereken erdem ve ahlaktan, şehri oluşturan sınıflardan, yönetilenlerin yöneticiye ve devlete karşı olması gereken davranışlarından, şehirde-devlette olması gereken yasalardan ve insanın kemale ulaşmasını sağlayan şehirlerden ve onların insan için en uygunu olan şehirden bahseden ilme "İlmu tedbiri'l-medine" denir.³¹

İnsanın Mahiyeti

Halil İpek Hocaefendi, insanın mahiyeti tartışmalarına girmez, in-

²⁸ Nasreddin Tusi, *Ahlak-ı Nâstri*, çev. A. Vahap Taştan-Habil Nazlıgül, Fecr Yay., Ankara 2005, s. 62.

²⁹ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-i Alaî*, haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, trs., s. 32.

³⁰ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2006, s. 24.

³¹ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-i Alaî*, s. 33.

sanın genel hayatından ve ömrünün devrelerinden söz eder. Sözelimi, “Çocuk dört şeye benzer. Yedi yaşına kadar kokulu reyhan, on dördüne kadar hizmetçi, yirmi beşine kadar danışman, yirmi beşinden sonra candan bir dost, ya da can alan bir düşman.” ifadesi böyledir. Bu bağlamda bir diğer benzer ifadesi şudur: “İnsan ömrü dört mevsime benzer. Doğduğundan on beşine kadar bahar, otuzuna kadar yaz, ellisine kadar güz, ellisinden sonra kışa benzer.”³² Yine amel-eylem bakımından insanı dörde ayırır. Bildikleriyle amel etmeyenler, bilmedikleriyle amel edenler, bilmediklerini öğrenmeyenler ve öğrenmek isteyenlere mani olanlar.³³

Amel söz konusu olduğunda, insanla ilgili felsefenin temel sorunu insanın mahiyeti, yani onun doğasının ne olduğudur. Bazı ahlak düşünürleri insanın doğuştan iyi bir fitrat üzerine yaratıldığını iddia etmektedir. Ancak insan zamanla şehvî arzularına uyarak, dünyanın çirkin addedilen işlerine bağlanarak, hayır ve saadet elde etmeyi ihmal ederek, şer ve kötülük yapanlarla arkadaşlık ederek, yaratılışa aykırı olarak kötü ahlak sahibi olur. Bu görüşü savunanlar delil olarak şu hadis-i şerifi ileri sürmektedirler: “Her doğan İslam fitratı üzerine doğar. Sonra ana-babası onu Hristiyan veya Mecusi yapar.”³⁴

Bazı düşünürler de bu görüşün tam aksini savunmuşlardır. Onlara göre insan, yaratılışı itibarıyla hayır üzerine değildir. Ruh, cevher itibarıyla nuranî olmasına karşılık, kötülükle karıştığı için şerre meyyaldir. Bu insanların iyi insan olmaları için kendilerine iyiyi gösterecek bir yol göstericiyi takip etmeleri gerekir. Ancak kişinin böyle bir yola girebilmesi için nefsindeki kötülüğün iyiliğe galip gelmemiş olması gerekir; aksi takdirde böyle kişilerin doğru yola erişmeleri düşünülemez.³⁵

Filozofların çoğunluğunun görüşüne göre insan, yaratılıştan ne salt iyi ne de salt kötüdür. O, alacağı terbiyeye göre her iki yöne de gidebilecek bir istidada sahiptir. Şayet kendini iyiye yönlendirecek bir rehber bulursa, ona uyarsa ve güzel ameller işlerse mesut ve kemal sahibi

³² Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 127.

³³ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 126.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı, I-VI, İstanbul, 1992, II/233, 275, 315, 346, 393, 410, 481.

³⁵ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-i Alaî*, s. 38.

olur. İyi insanların rehberliğinden kaçınır, kötü insanlarla yakınlık kurup çirkin fiilleri işlerse kötü bir insan olur ve bu dünyada ve öbür dünyada kaybedenlerden olur.³⁶

Nasıreddin Tusi (ö. 672/1274) genel olarak insanların durumunu şu şekilde özetlemektedir: “Biz açık seçik olarak görür ve gözlemleriz ki, bazı insanlar iyi tabiatlı olur ve hiçbir zaman değişmezler, fakat bunların sayısı azdır. Bir kısmı şer tabiatlıdırlar, bunlar da değişmiyorlar, hayrı kabul etmiyorlar, ama bunlar çokturlar. Geriye kalanlar ise orta durumdadırlar: iyilerle dostluk ederlerse iyi olurlar, kötülere karışırlarsa kötü.”³⁷ Bu birliktelikte etkilenen huylar ya da ahlak ruhla yahut nefisle ilgilidir.

Müslüman filozoflar Aristoteles geleneğine uyarak insanın mahiyetini ruh olarak belirleyip ruhu bitkisel ruh, hayvanî ruh ve insanî ruh olarak üçlü bir ruh ayırımına tâbi tutmaktadırlar. Ruhun yetenekleri hakkında ise üç ayrı bakış açısı bulunmaktadır. Bunlar, hareket, hayat ve idraktır. Buna göre, ilk olarak her şeyden önce ruh bir hareketin başlangıcı olarak tasavvur edilmiştir. Bizzat harekete geçiren her hareket ettirici kuvvet bir ruh, her hareket eden şey de onun eseri kabul edilmiştir. Bu yüzden her hareket bir şekilde ruhla ilgilidir. Bitkisel ruhta sadece beslenme, büyüme ve çoğalma özelliği varken hayvanî ruhta bunlara ilave olarak hareket ve idrak gücü bulunmaktadır. İnsanî ruhun ise nazarî ve amelî güçleri bulunmaktadır.³⁸

Filozoflar insan nefsiyle ilgili olarak üç yetinin üzerinde durmuşlardır. Bunlardan biri galip gelirse, diğerleri ya yenilir yahut yok olur. Birincisi, düşünme yetisidir. Buna melek nefsi, akıl ve nutk da denir. Bu, fikirleri, hakikatleri ayırt edebilmenin, onlar hakkında görüş ifade etmenin hareket yetisidir. İkincisi, gazap kuvvetidir. Gazap, yürekli olma, korku ve vehme üstün gelme, büyüme ve üstün makamlara ulaşmanın hareket yetisidir. Üçüncüsü şehvet kuvvetidir. Buna hayvanî yeti de denir. Şehvet, gıdalanma, yeme, içme ve cinsi münasebetten zevk almanın hareket yetisidir.³⁹ Bu üç gücün ilki insan nefsine hastır. Diğer

³⁶ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-i Alaî*, s. 38.

³⁷ Nasreddin Tusi, *Ahlak-ı Nâsri*, s. 120.

³⁸ İsmail Müfid İstanbullu, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, çev. Selime Çınar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay., İstanbul 2014, s. 43-44.

³⁹ Nasreddin Tusi, *Ahlak-ı Nâsri*, s. 124.

iki güç ise insan ve diğer hayvanlar arasında müşterektir. Bu üç gücün her birinin etkilerine göre üç derecesi vardır. Bu üç derecenin ikisi fazlalık ve eksiklik yönlerinden sapma şeklinde uç taraflar iken aşırılıklardan uzak olma da ortadır.⁴⁰ Başka bir ifade ile söz konusu yetilerin hareketi aklın ve vahyin ölçüleri içerisinde olursa faziletler/erdemler, aksi olursa reziletler/erdemsizlikler ortaya çıkar. Hamdi Yazır, düşünme gücünün yani insanî ruhun, insanın nefsinin hayvanî nefisten ayırdığını ve insana ait bilgiyi hakka ulaştırdığını ve aynı zamanda insanın bu nefis sayesinde hem Rabbini, hem kendisini ve hem de tabiatı bildiğini ileri sürmektedir.⁴¹

Erdemler

İnsan hayatında olması gereken ilke ve davranış olarak erdem, aşırılıklardan uzak “orta yol” olarak tarif edilmektedir ki bu orta, düşünce tarihinde “altın orta” kavramıyla anılmaktadır. Altın orta kavramının cins ismi erdemdir. En üst erdem adalettir. Adalet üç alt erdemi kapsayan, üç erdem birlikteliğinden ortaya çıkan üst erdemdir.⁴² O nedenle adalet, amelî hikmetin en üst ilkesidir. Halil İpek Hocaefendi adalet konusunda şu rivayeti aktarmaktadır: Bir adam Peygamber Efendimize (s.a.v.) gelerek dünya ve ahirette olan şeylere dair sorusu olduğunu söyleyerek ‘en adaletli olmak’ istediğini belirtir. “Kendisi için sevdiğini, insanlar için de istediğinde insanların en adaletlisi olacağı” cevabını alır.⁴³ En üst erdem olan adaletin alt erdemleri ise cinsin türleridir. Bu türler; hikmet, cesaret ve iffet erdemleridir.

Hikmet

Hikmet düşünce gücünün itidal halidir. Hikmet, varlığı olduğu hal üzere bilmek ve gereğince amel etmek demektir. Taşköpriza-

⁴⁰ Taşköprizade Ahmet Efendi, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, çev. Müstakim Arıcı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay., İstanbul 2014, s. 42.

⁴¹ Yaşar Türkbek, “E. M. Hamdi Yazır’ın Ölümsüzlüğe Dair Görüşleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 16, sayı 2, Sivas 2012, s. 343-344.

⁴² Bkz. İsmail Müfid İstanbullu, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 72-78; Yozgadi Keşfi Mustafa Efendi, *Risale-i Keşfiyye*, haz. İrfan Görkaş, Büyüyenay Yay., İstanbul 2016, s. 70-74.

⁴³ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 121.

de (ö. 1561), Kur'an'da geçen "Allah sana Kitab-ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir. Allah'ın lütfu sana gerçekten büyük olmuştur."⁴⁴ ayetinin buna işaret ettiğini belirtmektedir. Hikmetin bir diğer anlamı ise varlıkların suretinin nefiste meydana gelmesidir. Nitekim Kur'an'da, "Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?"⁴⁵ buyurulmaktadır. Bununla ilgili olarak ilmin kapısı kabul edilen⁴⁶ Hz. Ali; "İlimden daha şerefli bir şey yoktur. Allah bir kulu zelil kılacağı zaman onu ilimden mahrum eder." demektedir.⁴⁷

Hikmet erdeminin çeşitleri şunlardır:⁴⁸

1. Zekâ
2. Sür'at-i fehm (çabuk anlama)
3. Safay-ı zih (zihin duruluğu)
4. Suhulet-i taallüm (kolay öğrenme)
5. Hüsn-i taakkul (doğru düşünme)
6. Tahaffüz (belleme, ezberleme)
7. Tezekkür (düşünme).

Şecaat

Nefsin intikam arzusundan dolayı duyduğu şiddetli heyecan olan öfke gücünün itidali şecaattir. Bu, insana korku veren şeylere atılma ve sıkıntılı durumlara sabretme hususunda doğru düşüncenin gereğine boyun eğmektir.⁴⁹ Kur'an'da, "Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşanları sever."⁵⁰ buyurulmaktadır.

Şecaatin çeşitleri on bir tanedir:⁵¹

1. Kibr-i nefis (vakar ve olgunluk)
2. Necdet (hadiseleri göğüsleme)
3. Ulüvv-i himmet (gayret ve ideal yüceliği)
4. Sebat (azim)

⁴⁴ Nisâ, 4/113.

⁴⁵ Zümer, 39/9.

⁴⁶ Rivayetin değerlendirmesi için bkz. Orhan Yılmaz, *Rivayetlerde Hz. Ali*, Araştırma Yay., Ankara 2015, s. 71, 72.

⁴⁷ Taşköprizade Ahmet Efendi, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 42.

⁴⁸ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-i Alaî*, s. 97.

⁴⁹ Taşköprizade Ahmet Efendi, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 44.

⁵⁰ Saff, 61/4.

⁵¹ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-i Alaî*, s. 98.

5. Hilm (yumuşak huyluluk)
6. Sükûn (ölçülü olmak)
7. Şehamet (kendini iyiliğe ve hayra adamak)
8. Tahammül (güçlüklere karşı sabır göstermek)
9. Tevazu (alçak gönüllük)
10. Hamiyyet (fedakârlık)
11. Rikkat (insanlık).

İffet

Arzu gücünün itidali iffettir. İffet, arzuların, tutkuların esiri olmadan, bunları aklın gerektirdiği yerde kullanmak demektir. Kişi bu erdemle sahip olduğu zaman özgürleşir. Bununla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyurulmaktadır: “Heva ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır.”⁵² Hz. Peygamber de “Heva ve hevesin kendisine uydurduğu kul ne kötü bir kuldür.”⁵³ demektedir.

İffet erdeminin türleri şunlardır:⁵⁴

1. Hayâ
2. Sabır
3. Deât (arzuları dizginlemek)
4. Nezâhât (malı temiz tutmak)
5. Kanâat
6. Vakar (isteklere yönelirken ağır başlı olma)
7. Rıfk (uyumluluk, güzele götürene boyun eğme)
8. Hüsn-i semet (iyi gidişatta olma)
9. Verâ (güzel amellere sarılma)
10. İntizam (düzenlilik)
11. Cömertlik.

Adalet

Diğer erdemlerin birlikte bulunmasıyla birlikte ortaya çıkan fazile-

⁵² Sâd, 38/26.

⁵³ Tirmizi, “Kıyame”, 17. Aktaran Taşköprizade Ahmet Efendi, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 46.

⁵⁴ Bkz. İsmail Müfid İstanbullu, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 72-78; Yozgadi Keşfi Mustafa Efendi, *Risale-i Keşfiyye*, haz. İrfan Görkaş, Büyüyenay Yay., İstanbul 2016, s. 70-74.

tin adı adalettir. Bu yüzden faziletlerin reisi olarak kabul edilmiştir. Bazı ahlakçılar, adaleti, faziletlerin toplanıp birbirleriyle karışmasından oluşan basit bir meleke şeklinde tarif etmişlerdir. Bazıları da adaleti, “Nefsin kendisiyle nazari aklı, öfkeyi ve şehveti yönettiği ve hikmetin gerektirdiği şeye taşıdığı bir güçtür.” şeklinde tarif etmişlerdir.⁵⁵ Allah, “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”⁵⁶ buyurmakta ve bu ayetle adaleti emretmektedir.

Adalet erdeminin on dört çeşidi vardır:⁵⁷

1. Sadâkat (saf dostluk)
2. Ülfet (yardımlaşma, dayanışma)
3. Vefa (hakka bağlılık)
4. Şefkât (başkalarının dertlerini paylaşmak)
5. Sıla-i rahm (yakınlarla ilgilenmek)
6. Mükâfat (iyiliğe fazlasıyla karşılık vermek)
7. Hüsn-i şirket (müşterek işlerde iyi davranmak)
8. Hüsn-i kaza (herkese karşı dürüst davranmak)
9. Teveddüd (yakın dostların sevgisini kazanmak)
10. Teslim (ilahi iradeye boyun eğmek)
11. Tevekkül (Allah’a güvenmek)
12. İbadet (kulluk etmek).

Halil İpek Hocaefendi, erdemleri ayet ve hadislerden almakta, ahlakî erdemleri buyruklar olarak ifade etmektedir. Yine erdemler konusunda *Kenzü’l-ummâl*’den adalet, güzel ahlak, muhsin, kerem, belaya sabır, sadaka, sıla-i rahm vb. erdemler yanında cimrilik, gazab gibi erdemsizlikleri alıntılanmaktadır. ‘Allah dostlarından olmak’ en adaletli olmak diye tasavvufun örnek insanını tanımlayan Halil İpek Hocaefendi hadislerden hareketle şunları söylemiştir: “İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır. O halde insanlara faydalı ol. İnsanların en âlimi olmak, Allah’tan korkmakla olur. O halde Allah’tan kork ki âlim olasın. İnsanların en zengini kanaatkâr olandır. O halde kanaatkâr ol.” <?>

⁵⁵ İsmail Müfid İstanbuli, *Şerhu’l-Ahlaki’l-Adudiyye*, s. 82.

⁵⁶ Nahl, 16/90.

⁵⁷ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-i Alaî*, s. 111.

“Muhsin olmak, Allah’a sanki onu görüyormuşsun gibi ibadet etmektir. Sen onu görmesen de O seni görmektedir. İmanın kemal bulması, ahlakını güzelleştirmekle olur. Ahlakını güzelleştir ki imanın kâmil olsun. İtaatkâr olmak, farzları eda etmekle olur. O halde Allah’ın farzlarını eda et ki itaat edicilerden olasın.”⁵⁸

“Rızkının genişlemesini istiyorsan, abdeste devam et. Abdeste devam et ki rızkın genişlesin. Kerem, şikâyet etmemektir. Allah’ın kullarına şikâyet etme ki insanların en keremlisi olasın. Allah’ın dostlarından olmak, Allah ve resulünü sevmekle olur. Allah ve resulünün sevdiğini sev, buğz ettiğine buğz et ki Allah ve resulünün sevdiklerinden ve dostlarından olasın. Allah’ın gazabından emin olmak istiyorsan, kimseye kızma. Kimseye kızma ki Allah’ın gazabından emin olasın.”⁵⁹

“Allah indinde en üstün ibadet, güzel ahlaktır. Güzel ahlak, tevazu, belaya sabır, Allah’ın takdirine ve kazaya rızayla olur. Allah’ın ayıplarını örtmesini istiyorsan, kardeşlerinin ayıplarını ört. Günahlarını sildirecek olan gözyaşlarıdır, yalvarmaktır, hastalıklardır.”⁶⁰ “Allah’ın gazabını dindirecek şey, sadakayı gizli vermek ve sıla-i rahim yapmaktır.”⁶¹ “Tevekkül, sabaha çıkmadan sabahın yemeğini düşünmemek, bugünden bir sene sonra ne yiyeceğimizi düşünmemek, Allah’a güvenmek ve dayanmaktır.”⁶²

Erdemsizlikler

Erdemsizlik ya da reziletler, fazlalık yahut eksiklikler şeklinde “orta yol”dan ayrılmaktır. Onlar ahlak felsefesinde aşırı iki uç (ifrat-tefrit) olarak belirtilmekte, iki aşırı uç olarak orta fiilin zıtlarını oluşturmaktadır. Sözgelimi yukarıda bahsettiğimiz hikmetin ifratı “cerbeze”dir. Buna sahtekârlık veya şeytanlık da denilmektedir. Sözgelimi, fayda vermeyen boş şeylerin bilgisini elde etmeye çalışmak gibi. Bu, yakini bilgiler yerine kullanılan, cedel, hilaf, safsata gibi teorik bakımdan olabile-

⁵⁸ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 122.

⁵⁹ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 123.

⁶⁰ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 124.

⁶¹ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 125.

⁶² Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 132.

ceği gibi, adi isteklere alet edilen kehanet, sihirbazlık ve iksir gibi pratik bakımdan da olabilir.⁶³

Hikmetin tefriti ise kalın kafalıdır. Bu, düşünce gücünde meydana gelen ve sahibini lehinde ve aleyhinde olan biteni anlamaktan aciz bırakan bir durumdur. Buna zihin tembelliği ve ahmaklık da denilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle demektedir: Ahmak, Allah'ın hiç sevmediği kimsedir, zira Allah onu en değerli şeyden yani akıldan mahrum bırakmıştır. Buna "safılık" da denir. Yalnız burada doğuştan gelen olumlu anlamdaki saflığı değil, kasıtlı olarak oluşturulmuş saflıktır.⁶⁴ Bunlarla ilgili olarak Kur'an'da, "İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar."⁶⁵ denilmektedir.

Öfke gücünün ifratı atılganlık, başka bir ifade ile deli cesaretidir. Bu, secaat göstermemek gereken yerlerde ileriye atılmak şeklinde öfke gücünde meydana gelen bir durumdur. Müslümanların zayıf olduklarında düşmanla savaşa girmeleri, zalime yardım etmek, hak yiyeni hakkı çiğnenmiş kimsenin elinden almak ve kendisini kalabalık düşmanın içine atmak böyledir.⁶⁶

Öfke gücünün tefriti korkaklıktır. Bu, ileri atılması gereken yerlerde geri durmaktır. Korkaklık insanın şerefini azaltır. Önemli işlerde ve yararlı konularda gevşekliğe yol açar. Korkak insan kendi canını, malını, namusunu ve ülkesini korumaktan aciz duruma düşer. Bununla ilgili olarak Allah, "Birbirinizle çekişmeyin, sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider."⁶⁷ buyurmaktadır.

Arzu gücünün ifratı azgınlıktır. Bu, şehvet düşkünlüğü veya açgözlülük olarak da ifade edilmektedir. Hazzı yaşamın temel gayesi yapan hedonist düşünürlerin öngördüğü hayat tarzıdır. Bu tür bir hastalığa bulaşmış olan kişiler şehvetin esiri olmuş, akıl kuvvetleri fonksiyonlarını yitirmiştir. Nefsi arzuların bir sınırı olmayacağından böyle bir hastalığa müptela olan kişi gün gittikçe batmaya devam edecektir. Bunun için Allah bize ölçüyü hatırlatmaktadır: "Yiyin için fakat is-

⁶³ Taşköprizade Ahmet Efendi, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 42.

⁶⁴ Taşköprizade Ahmet Efendi, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 43.

⁶⁵ A'râf, 7/179.

⁶⁶ Taşköprizade Ahmet Efendi, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 46.

⁶⁷ Enfâl, 8/46.

raf etmeyin.”⁶⁸Hz. Peygamber de, “Mide, tenasül uzvu ve dilin şerrinden korunan bütün şerlerden korunmuştur.”⁶⁹ buyurmaktadır.

Arzu gücünün tefriti soğukluktur. Arzu gücü, insanın kendi hayatını ve neslini idame ettirmesi bakımından önemli bir güçtür. Bu gücün insanda gereğinden az olması insanın dünyadaki bütün zevklere karşı ilgisizliği demektir ki bu bütün hayatın durması demektir. Bu durumdaki bir insan bitkisel ruh seviyesinde yaşayan bir varlık konumunda olacaktır.

Erdemsizlikler konusunda Halil İpek Hocaefendi'nin şu sözlerini örnek olarak verebiliriz: “Nur içinde haşrolmak, zulmetmemekle olur. Hiç kimseye zulmetme ki kıyamet günü nur içinde haşr olasın. İnsanların en keremi, şikâyet etmemektir. Allah'ın kullarına şikâyet etme ki insanların en keremi olasın. Gazaptan emin olmak, hiç kimseye kızmamakla olur. Hiç kimseye kızma ki Allah'ın gazabından emin olasın. Allah'ın indinde en büyük günah cimriliktir. Cimrilik, kötü huyluluk ve emrine girilen cimriliktir. Allah'ın gazabını dindirecek şey, sadakayı gizli vermek, sıla-i rahmi yapmaktır.”⁷⁰ Halil İpek Hocaefendi bir hadisten hareketle dört amelî hastalıktan söz etmektedir. Bu dört hastalık dört iyi amelî yok etmektedir. Öfke akli, haset dini, gıybet salih amelî, cimrilik mürüvveti (iyilik yapma arzusunu) gidermektedir.

Şehir Ahlakı

Düşünce tarihinin başlangıcından itibaren insan, “Toplum halinde yaşayan canlıdır.” şeklinde tarif edilmiştir.⁷¹ Müslüman ahlakçılar da bu tarifi büyük ölçüde benimsemektedirler.⁷² İnsanın topluluklar halinde yaşamasının sebepleri üzerinde durulurken bu hususta iki görüş öne çıkmaktadır.

Bunlardan ilki, insanın korunmaya muhtaç bir varlık olarak dünya-

⁶⁸ A'râf, 7/31.

⁶⁹ Beyhakî, *Şu'abu'l -İman*, V, 291. Aktaran Taşköprizade Ahmet Efendi, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, s. 46.

⁷⁰ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 121.

⁷¹ Aristoteles, *Politika*, çev. Ersin Uysal, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, s. 6.

⁷² Fârâbî, *es-Siyasetu'l Medeniyye* veya *Mebadi' ul-Mevcudat*, çev. Mehmet Aydın-Abdulkadir Şener-Rami Ayas, Ankara- vd. 1980, s. 36; Yozgadî, *Risale-i Keşfiyye*, s. 107 vd.

ya gelmesi ve bu ihtiyacın uzun yıllar sürmesidir. Zira başka canlıların yavruları daha doğar doğmaz yahut birkaç yıl içerisinde kendi başlarına yaşamlarını devam ettirme imkânlarına sahipken insan için bu mümkün değildir. Dolayısıyla bu ihtiyaç önce aileyi, sonra da daha büyük birlikteliklerin oluşturduğu şehirleri gerekli kılmaktadır. Bu görüşün içerisinde insanları tek başlarına yırtıcılara karşı mücadele edemeyecekleri bundan dolayı da birlikte yaşamın onlar için bir zorunluluk olduğu şeklindeki gerekçeyi de belirtmek gerekir.

Daha çok tercih edilen ikinci görüşe göre, insanların iş bölümü yapmak zorunda kalmaları onları birlikte yaşamaya mecbur bırakmıştır. İnsanların ihtiyaçları çok çeşitlidir. Bunların yerine getirilmesi belli bir uzmanlık istemektedir. Bir insan aynı anda hem hekimlik, hem marangozluk hem de çiftçilik vs. meslekleri icra edemez.⁷³ Dolayısıyla insan ömrü kısa olduğundan bir yahut iki alandan fazla uzmanlaşma imkânı olmadığından birbirlerine olan ihtiyaçtan dolayı birlikte yaşam bir tercih değil, aksine bir zorunluluktur. Bu çeşit birlikteliklere “medeniyet” denmektedir. Medeniyet kelimesi, hayatı temin ve devam ettirebilmek için hep birlikte sanat ve meslekler icra ederek bir topluluk halinde yaşadıkları yer, “şehir” manasına gelen “medine” kelimesinden türemiştir.⁷⁴ İnsanlar birlikte yaşadıkları zaman da uymaları gereken birtakım kuralların (yasa/nevâmis) bulunması gerekir. Aksi takdirde kargaşa/kaos ortamı oluşur. Çünkü insanların hepsi erdemli değildir. Bazı insanlar başkasına zulmetmeye meyyal olduğu gibi, bazıları hem cinslerinin canlarına mallarına kastedebilirler. Dolayısıyla insanlara belli bazı yükümlülükler yükleyip onları bunlardan sorumlu tutmak gerekir. Başka bir ifade ile şehrin nizam ve intizamı için bazı tedbirler almak gerekir ki buna “siyaset” adı verilmektedir.⁷⁵

Halil İpek Hocaefendi şehir ahlakında İran hükümdarı Nuşirevan’ın (531-579) nasihatlerine istinat etmektedir. Nuşirevan, tarihte adaletiyle tanınan 48 yıl padişahlık yapmış bir yöneticidir. Bağdat yakınlarındaki Medayin’de sarayının “eyvân-ı Kısra” veya “tâk-ı Kısra” olarak bilinen

⁷³ Kınalızade Ali Efendi, *Şehir ve Devlet Ahlakı*, haz. Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, tarihsiz, s. 175.

⁷⁴ Nasreddin Tusi, *Ahlak-ı Nâsri*, s. 245.

⁷⁵ Nasreddin Tusi, *Ahlak-ı Nâsri*, s. 246.

kısımında halkla görüşmeler yapmış, burada aldığı dilek ve şikâyetleri yerine getirmiş bir kimsedir. Halil İpek Hocaefendi, “Adaletiyle meşhur İran hükümdarı Nuşirevan-ı Adil arzu etti ki kendisine rehber olmak için bazı nasihatler tertip edilsin. Bu maksatla zamanın âlimlerini topladı ve âlimlerden yirmi üç tanesini seçtirdi ve onlara, ‘Her biriniz bir hikmet söyleyiniz ki hem ben istifade edeyim, hem de bensen sonda gelenler’.”⁷⁶ dediğini aktararak adil yönetici Nuşirevan’a ve nasihatlerine⁷⁷ atıf yapmakta, şehir ahlakıyla ilgili şu öğütlere yer vermektedir:

“Dünya dört şeyle ayakta durur: Amirlerin adaleti, âlimlerin ilmi, zenginlerin cömertliği ve fakirlerin duası.”⁷⁸ “Dört şey geri gelmez. Ağızdan çıkan söz, namludan çıkan mermi, geçen ömür ve kaçırılan fırsat.”⁷⁹

“Hikmet sahiplerinin nasihatlarını hakir görmeyiniz. İşlerde acele etmeyiniz. İşleri vaktinde yapınız. İşleri bilene emrediniz. Zararlı işlerden sakınınız. İşlerin önüne ve arkasına dikkat ediniz. Akıllılarla istişare ediniz. Tecrübe edilmiş tecrübe etmeyiniz. İhtiyarların sözlerine önem veriniz. Kanaati zenginlik biliniz. Sağlığın kadrini biliniz. Kimsenin üzüntü ve elemi ile sevinmeyiniz.”⁸⁰ “İşleriniz kendi gücünüzü aşmasın. İnsanlardan ihsanı esirgemeyiniz. Elinizi ve dilinizi kollayınız. Layık olmayan işlerden uzak kalınız. Fena komşudan, fena arkadaştan sakınınız. Arkadaşsız yola çıkmayınız. Fena ve aslı belli olmayanlarla yolculuk yapmayınız. Çorak yere tohum ekmeyiniz. Herkesin gözü önünde defî hacet etmeyiniz. Aslı belli olmayanlardan kız istemeyiniz. Kıymetsiz insanlarla oturmayınız. Allah’tan korkmayanlardan korkunuz. Ahmak, sarhoş ve deliye nasihat etmeyiniz. Nasihati anlayana yapınız. Nasihatınızı kıymetli tutunuz. Elinizin altındakilere merhamet ediniz. Kimsenin ekmeğine göz dikmeyiniz. Açların yanında ekmek yemeyiniz. Ekmeğinizi açlardan esirgemeyiniz.”⁸¹

⁷⁶ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 132.

⁷⁷ Nuşirevan’ın 23 hikmetten oluşan söz konusu nasihatnamesinin bir metni için bk. Halil Sercam Koşık, “Nüşirevân-ı Âdil’in Hikmetlerini İçeren Mensur Bir Nasihat-Nâme”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 6, s. 135-144. http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/sbedergisi_98bdb.pdf Erişim 09.12.2017.

⁷⁸ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 127.

⁷⁹ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 126.

⁸⁰ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 132.

⁸¹ Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, s. 133.

Sonuç

Halil İpek Hocaefendi kendi döneminin bireysel amelî hikmetini, ayetlerden, hadislerden, tarihî olaylardan ve tasavvufî hikmet geleneğinden, şehir yahut devlet felsefesini İslam düşüncesinin Farisî kaynaklarından yani Adil Nuşirevan'ın nasihatlerinden alarak kendi hayatına aktarmış Yozgatlı bir öncüdür. Onun bireysel ahlak ilkesi 'aşk'tır. Onun bu ahlak ilkesi "Şeyhimin Bahçesinde" adlı şiirinde oldukça bârizdir. Onun aşk ilkeli bu ahlakî yönü, vefatından sonra Yozgat'ın "manevi ve kanaat önderi" şeklinde kavramlaştırılmıştır. Halil İpek Hocaefendi'nin aşk ilkeli amelî hikmeti, 'sohbet yolu'na dayanmakta, bir öncü olarak kendisi de yazdığı şiirleri ve yaptığı sohbetleriyle söz konusu amelî hikmete katkı yapmaktadır.

Halil İpek Hocaefendi yazdığı şiirlerinde ve yaptığı sohbetlerinde daha çok bireysel ahlaka ve şehir ahlakına yer vermiş, klasik amelî hikmetin aile ahlakı kısmına pek girmemiş görünmektedir. Yine Halil İpek Hocaefendi amelî hikmetin bireysel ahlak anlayışında daha çok ayetlere, hadislere, tarihsel olaylara, şehir-devlet ahlakında ise 'hukema ile meşveret yapma' ilkesine dayanmaktadır. Amelî ahlaka yaptığı katkıları ve rehberliği ile insanların İslam ahlakını yaşamalarını kolaylaştırmakta ve onları 'iyi bir Müslüman, iyi bir insan olmak', neticesinde Allah'ın rızasını elde ederek en yüksek iyi olan mutluluğa ulaştırmayı amaçlamaktadır.

Kaynaklar

Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak Dersleri Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, Yasin Yayınevi, İstanbul 2006.

Aristoteles, *Politika*, çev. Ersin Uysal, Dergâh Yay., İstanbul 2007.

Günaydın Yozgat, 15 Ağustos 2017, yıl: 2, sayı: 416.

Halil İpek Hocaefendi, "Şiirler", *Ravza Sohbetleri* (içinde), trs.

Halil İpek Hocaefendi, *Ravza Sohbetleri*, trs.

Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, Çağrı, I-VI, İstanbul, 1992.

<http://www.ilerigazetesi.com.tr/kaybettiklerimiz/ipek-hoca-hakk-a-yurudu-h42235.html>

<http://www.milliyet.com.tr/basbakan-yardimcisi-bozdog-dan-ipek-yozgat-yerelhaber-2222884/>; 14 Ağustos 2017

- İbn Sina, *eş-Şifa: el-Medhal*, neş. G. Anavati, M. el-Hudayrî ve F. el-Ehvânî, Matbaa-i Emiriyye, Kahire 1952.
- İstanbulî, İsmail Müfid, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, çev. Selime Çınar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay., İstanbul 2014.
- Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-i Alai*, haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, trs.
- Kınalızade Ali Efendi, *Şehir ve Devlet Ahlakı*, haz. Ahmet Kahraman, Tercüman 1001 Temel Eser, trs.
- Koşık, Halil Sercam, “Nûşirevân-I Âdil’in Hikmetlerini İçeren Mensur Bir Nasihat-Nâme”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 6, ss. 135-144. http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/sbedergisi_98bdb.pdf Erişim 09.12.2017.
- Merhaba Yozgat*, 15 Ağustos 2017.
- Taşköprizade, Ahmet Efendi, *Şerhu'l-Ahlaki'l-Adudiyye*, çev. Müstakim Arıcı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay., İstanbul 2014.
- Tusi, Nasreddin, *Ahlak-ı Nâsırı*, çev. A. Vahap Taştan-Habil Nazlıgül, Fecr Yay., Ankara 2005.
- Türkben, Yaşar, “E. M. Hamdi Yazır’ın Ölümsüzlüğe Dair Görüşleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 16, sayı: 2, Sivas 2012, ss. 335-363.
- Türkben, Yaşar, *İbn Sina ve Thomas Aquinas’ta Kötülük Problemi*, Elis Yay., Ankara 2012.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Ku’ran Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, I. *Yeniufuk*, 15 Ağustos 2017, yıl: 21, sayı: 4814. <http://yeniufukgazetesi.com.tr/yo-zgat-manevi-degerini-kaybetti/> Erişim 15 Ağustos 2017 - 07:00:29
- Yılmaz, Orhan, *Rivayetlerde Hz. Ali*, Araştırma Yay., Ankara 2015.
- Yozgadi Keşfi Mustafa Efendi, *Risale-i Keşfiyye*, haz. İrfan Görkaş, Büyüyenay Yay., İstanbul 2016.
- Yozgat Çamlık*, 15 Ağustos 2017, yıl: 3, sayı: 671.
- Yozgat Haber*, 15 Ağustos 2017, yıl: 15, sayı: 4944.
- Yozgat Yengiün*, 14 Ağustos 2017 Pazartesi 18:45, <http://www.yozgatyeni-gun.com/guncel/halil-ipek-hocafendi-vefat-etti-h18021.html> Erişim 15.08.2017
- Yozgat Yeniğün*, 15 Ağustos 2017, yıl: 5, sayı: 1619.
- Yozgatlı Hacı Halil İpek Hocaefendinin Kendi Dilinden Biyografisi, <http://www.yozgatgazetesi.com/haber.asp?haber=20753>; Erişim 15.08.2017

Ekler:

